

MACRO-, MICRO- EN NANOHISTORY:
TUSSEN MIDDELEEUWSE ADELSGESCHIEDENIS
EN GENEALOGIE

Edeltraud Balzer, *Adel – Kirche – Stiftung. Studien zur Geschichte des Bistums Münster im 11. Jahrhundert*. Münster (Aschendorf) 2006, XVI + 612 p., bijlage (landkaart)

W.Th.M. Frijhoff e.a. (red.), *Bijdragen en mededelingen Gelre. Historisch jaarboek voor Gelderland XCVII* (2006).

Volker Tschuschke, *Die Edelherren von Ahaus. Ein Beitrag zur Geschichte des westfälischen Adels im Mittelalter*.

Westmünsterland Quellen und Studien Band 16. Vreden (Landeskundliches Institut Westmünsterland) 2007, 632 p., ill., bijlagen (2 landkaarten).

Er is middeleeuwse adelsgeschiedenis en er zijn (al dan niet veredelde) genealogieën. Een Nederlands voorbeeld van de eerste is dr. Antheun Janse's *Ridderschap in Holland*, van de tweede *Het oude geslacht Van Foreest* door jhr. mr. H.A. Van Foreest. De recensent behoort beide genres ieder op hun eigen merites te beoordelen en daarbij tevens rekenschap af te leggen van eigen voorkeuren en vooroordelen. Met deze *desiderata* begon ik aan de lectuur van twee lijvige proefschriften, in 2004 en in 2005-2006 goedgekeurd door de Westfaalse Wilhelms-universiteit te Munster. Het meest benieuwd was ik aanvankelijk naar de studie van Edeltraud Balzer over een groep elfde-eeuwse kapittelstichtingen in het bisdom Munster. Haar promotor is de eminente Duitse Liudgerkenner en priester Arnold Angenendt, naast de in de Engelstalige wereld bekendere Peter Brown een van de toonaangevende historici van de vroeg-middeleeuwse kerk. Representatie en legitimatie van adellijke

dominantie zijn volgens Balzer de voornaamste drijfveren achter de door haar onderzochte stichtingen. Het adelsnetwerk van de Billungen in het bisdom Munster is dan de voornaamste groep acteurs, het baanbrekende werk van Karl Schmid het voornaamste methodologische handvat voor het onderzoek ervan. Schmid heeft met een combinatie van methoden uit prosopografie en institutionele geschiedenis onder meer de rol van Westfalen onderzocht bij de opkomst van de Liudolfingen, eerst als hertogen van Saksen en vervolgens als koningen. Balzer streeft met de Billungen het omgekeerde na: een beter inzicht in hun historische rol in en om Munster.

De eerste onderzoeksvraag van Balzer is of aan de reeks Munsterse kapittelstichtingen door het adelsnetwerk rondom Reinmod, de weduwe van de in 1016 vermoorde graaf Wichman III, een *masterplan* ten grondslag lag om het gehele bisdom Munster met een net van parochiekerken te bedekken. Angenendt heeft hierover eerder zijn twijfel geuit. Toch paste de stichtingsgolf van Reinmod *cum suis* goed in het streven van de toenmalige bisschop Siegfried om zijn parochienetwerk te reorganiseren en te rationaliseren, bijvoorbeeld om in zijn gehele bisdom de beschikbaarheid van de sacramenten te kunnen ondersteunen. Hier schieten termen als 'tweede kersteningsgolf' en 'dieptekerstening' te binnen.

De vraag kan vervolgens rijzen (en Balzer stelt hem) of niet veeleer het vigerende stelsel van de *Adelsherrschaft* zelf als organiserend concept achter de elfde-eeuwse stichtingsgolf van kapittel- en parochiekerken in het Munsterse stak. Die vraag klemmt des te meer wanneer een volgende bisschop, Herman I, die zelf uit het netwerk van de Billungen stamt, in 1040 de door hemzelf gestichte kapittel-

kerk in Überwasser (toen een buitenwijk van de bisschopsstad Munster) laat inwijden in het bijzijn van rooms-koning Hendrik III. Meer nog dan Siegfried lijkt deze Herman een uitgesproken rijksbisschop en zijn stichting past goed in de ontwikkeling van het 'sacrale landschap' rondom de Dom, waaraan ook zijn voorganger bij nader inzien heeft bijgedragen: niet alleen door de ondersteuning van de stichtingen van Reinmod, maar ook door zijn werving van andere adellijke sponsors en zijn eigen creatie van talrijke buitenprebenden.

De kerkwijding tijdens de 'kerstvakantie' die Hendrik III in 1040 in Munster doorbracht in het gezelschap van tientallen rijksgroten, vormt een dramatisch hoogtepunt in Balzers betoog. Bijna alle aartsbisschoppen van het Salische rijk waren daarbij aanwezig, maar ook de hertog van Saksen en vermoedelijk keizerinweduwe Gisela. Balzer laat zien hoe dit bijzondere evenement, waarbij Hendrik onder meer ritueel werd gekroond als een 'David *redivivus*', op talloze manieren was ingeweven in het complexe netwerk van giften, gunsten en verplichtingen waarmee het Salische huis zijn heerschappij legitimeerde en handhaafde. Een bijzondere rol speelde hierbij de rijksabdij Essen, het moederkapittel van Überwasser. Abdis Theofano (een telg uit het Ottoonse huis en dus verwant aan de Saliërs) werd in juni 1041 voor haar steun beloond met de instelling van een zesdaagse jaarmarkt rondom het feest van de H.H. Cosmas en Damianus. De Billunger bisschop van Munster kon hoe dan ook tevreden zijn. De komst van de koning zette niet alleen de kroon op de materiële ontwikkeling van zijn bisdom, maar bedde dit ook stevig in binnen de *Adelsherrschaft* van het Salische rijk. In andere woorden: door Hermans adellijke

connecties is Munster op de kaart van het Duitse sacrale landschap gezet.

Laat het adelsnetwerk rondom Überwasser zich zo betrekkelijk eenvoudig ontrafelen (al blijft er altijd iets te vragen over: welke strategische huwelijken werden daar bijvoorbeeld tijdens de kerstviering van 1040 bekokstoofd?), de zeven kapittelstichtingen van Reinmod leveren meer en andere hoofdbreken op. Balzer herleidt de patrocinia van deze kerken tot de lievelingsheiligen uit de kring der Liudolfingen, waaruit Reinmods schoonfamilie pretendeerde af te stammen. Het Odulfuspatrocinium zou leiden naar Friesland, waar Reinmods gemaal grafelijke rechten had bezeten. Ook het groepsportret dat Balzer van de 24 getuigen bij de ongedateerde stichtingsoorkonde (de zogeheten *Reinmod-Urkunde*, waarvan het proefschrift onder meer een kritische editie bevat) heeft opgesteld, telt nogal wat vraagtekens en kan worden gekenschetst als *microhistory* die dreigt te ontsporen in *nanohistory*. Balzers voorlopige conclusie is veel interessanter. Binnen de veranderende bezitsverhoudingen in het elfde-eeuwse Westfalen (met name de beginnende afbraak van het domaniale stelsel) waren het niet meer de losse adelsfamilies maar veel grotere adelsnetwerken die memoriekerken stichtten. Juist deze lieten zich goed inpassen in de dieptekerstening die de bisschop nastreefde. Zo gingen de *Reinmod-kirchen* (behalve Varlar) op den duur op in de grote bisschoppelijke stichting van Überwasser.

Eén getuige in de *Reinmod-Urkunde*, de bisschopskapelaan Benno, speelt een bijzondere rol in het boek. Balzer identificeert hem als de *vicedominus* Benno die omstreeks 1050 aan Überwasser een hof schonk waarop nu de dorpskerk van Nienberge staat. Door een vernuftige

bezitsrescriptie wordt vervolgens Nienberge herleid tot het middeleeuwse *Scalkinctorpe*: volgens Balzer het dorp van de elfde-eeuwse prefect Godschalk van Zutphen, een verre verwant van Reinmod en Wichman. Hier haakt de recensent af. De speculaties over Nienberge en Godschalk zijn aardig voor de plaatselijke historische vereniging, maar leveren geen bijdrage aan de geschiedenis van de middeleeuwse adel, noch op het institutionele, noch op het prosopografische vlak. Impliciet geeft Balzer dit toe wanneer zij dit gehele relaas (dat 58 pagina's druk beslaat) in haar conclusies slechts terloops vermeldt als een voorzet voor haar grote verhaal: de reorganisatie en hervorming van het bisdom Munster door de opeenvolgende rijksbisschoppen Siegfried (met steun van Reinmod *cum suis*), Herman I (met steun van koning Hendrik III) en tenslotte Ruodpert, die zelf veel schenkingen op zijn naam bracht en ook die van Benno ondersteunde. Met name Herman krijgt lof voor zijn beslissende bijdrage aan de ontwikkeling van het bisdom. Al met al is deze studie toch, zoals van een promovenda van Angenendt is te verwachten, meer kerkgeschiedenis dan adelsgeschiedenis – al laat de titel van de mooie handelseditie de kerk keurig in het midden. Munster is overigens niet de meest voor de hand liggende keuze voor een dergelijk diepgravend onderzoek. Bij de Dombrand in 1121 en de bezetting door de Wederdopers in 1534-1535 zijn veel bisschoppelijke archivalia verloren gegaan. De wens om bij het 1200-jarig bestaan van het bisdom in 2005 te publiceren, heeft duidelijk voorgezeten. De kracht van het proefschrift zit in de macrohistorische slotsom dat het adelslandschap in het Salische rijk veel te complex was om een *masterplan* voor het

sacrale landschap uitvoerbaar te maken – als zo'n *masterplan* ooit heeft bestaan. Balzer noemt als enige referentie terloops Aart Mekking's befaamde, maar omstreden theorie over het Utrechtse 'kerkenkruis'. Misschien dat een bisdom met beter bewaarde archieven dan Munster hier nog eens een sterkere *casus* oplevert. De moeizame microhistorische (lees: genealogische) uitweidingen zijn gelukkig grotendeels in bijlagen ondergebracht, al worden deze hier en daar ontsierd door nanohistorische speculaties die voor het betoog zelf niet cruciaal zijn.

Het stijlvol uitgevoerde proefschrift van Volker Tschuschke over de heren van Ahaus (een jongere tak van de heren van Diepenheim) is een mooi voorbeeld van een zorgvuldig verantwoorde adelsgenealogie zoals we die in de vroege eenentwintigste eeuw mogen verwachten. De maatstaven die we daarvoor kunnen aanleggen, zijn in *Virtus* 12 (2005) aan de orde geweest. Tschuschke's boek geeft een in meer dan één opzicht grensoverschrijdende genealogie, niet alleen door zijn goed verantwoorde gebruik van Duits en (veel) Nederlandse primaire en secundaire bronnen, maar ook in zijn historische duidingen. De eerste waarop mijn oog (geconditioneerd na de lezing van Balzers boek) viel, was het hoofdstuk over adel en kerk. Wat betekende het kerkpatronaat voor de *Adelsberrschaft* van de Ahausen *cum suis*? Een aange-trouwde tak bezat bijvoorbeeld de voogdij over het reeds door Reinmod gestichte klooster Varlar, maar de heren van Ahaus lieten zich ook zelf met eigen kerkstichtingen gelden, of misschien beter gezegd: memoreren. Of ging het bij deze kerkstichtingen (en de bijbehorende vicarieën enzovoorts) toch om meer? Tschuschke stelt na zijn analyse van een handvol veertiende-eeuwse oorkonden

dat de adel niet alleen geestelijken uit hun eigen cliëntenkring inzette bij de uitoefening van hun heerlijke rechten, maar ook op het institutionele vlak kerken en kloosters inschakelden bij de uitbreiding en verdichting van die rechten. Dit voorbeeld laat zien dat Tschüsckhe meer dan de kerkhistorica Balzer zijn onderzoeksvragen stelt vanuit het perspectief van de adel, of beter gezegd: van de middel-eeuwse *Adelsherrschaft*.

Tschüsckhe heeft deze onderzoeksvragen helder gethematiseerd tot de trias familie, kerk en heerlijkheid. Twee huwelijkscontracten uit 1393 en 1403 bieden een zeldzaam inzicht in de ideeën van de familie over partnerkeuze en huwelijksstoeberselen. Tschüsckhe legt tevens de rol van enige naburige vorstendommen bij deze huwelijken bloot. Verhelderend zijn de erfrechtelijke clausules over broers en zusters van de bruid die als kanunnik(es) leven. De kloosterpoort lijkt hier allerm minst als ‘sluitpost’ te fungeren: de aan deze broers en zusters toegekende lijfrenten wogen ruimschoots op tegen het erfdeel van de bruid zelf. Tschüsckhe wijst er in dit verband nog op dat de toetreding van jonge edelen tot de geestelijkheid blijkbaar niet per definitie voor het hele leven behoefde te zijn, en dat bij de betrokkenen zelf ook andere dan materiële overwegingen (inderdaad, zelfs religieuze!) een rol konden spelen. Hier miste ik aanvankelijk een verwijzing naar de in het genealogische gedeelte besproken Jutte (III) van Ahaus, die in 1408 in Diepenveen stierf na enige jaren zelfgekozen afzondering in een door Jan Brinkerink geleid zusterhuis te Deventer. Jutte was al jong in het kanunnikessenkapittel Vreden bij Ahaus ingetreden, waar zij vanaf 1389 als abdis te boek staat

In de samenvatting en conclusie aan het einde van zijn boek noemt Tschüsckhe

Jutte in dit verband weer wel. Hij maakt haar daar terecht tot de hoofdpersoon van de alinea’s over kerk en klooster. Het grootste deel van dit zeer leesbare ‘Schluß’ gaat echter over de heerlijkheid Ahaus, waaraan bijna de helft van het boek is gewijd. Het verhaal begint met de stichting van de burch Ahaus omstreeks 1120 in opdracht, of althans met toestemming van Lotharius III. Of Ahaus toen ook met heerlijke rechten uit de boezem van de rijkskerk (Vreden, Werden, Münster, Paderborn) en/of de nalatenschap van de graven van Cappenberg is begiftigd, kon niet worden vastgesteld. De oorsprong van de heerlijke rechten van Ahaus (en van de familie Van Diepenheim-Ahaus, die in 1105 vrijwel uit het niets lijkt op te duiken) blijft dus in nevelen gehuld. Tschüsckhe stelt niettemin steeds de juiste historische vragen en geeft zo een mooi inzicht in een belangrijk proces in de overgangsfase van volle naar late Middeleeuwen: de ontbinding van het Salische rijkskerkbestel.

Dat het machtsbolwerk Ahaus met name de bisschoppen van Munster een doorn in het oog was, wordt in dit verband goed verklaarbaar. Dankzij familierelaties met het netwerk dat het aartsbisdom Keulen gedurende de dertiende eeuw beheerste, konden de heren van Ahaus zich niettemin krachtig handhaven – tot de slag bij Wörringen in 1288, toen aan de wereldlijke macht van de aartsbisdom voorgevoerd paal en perk werd gesteld (vergelijk de slag bij Ane in 1227). In de veertiende eeuw raakten de heren van Ahaus aan Bronkhorstse zijde (via de aanverwante Steinfurts en Borculo’s) betrokken bij de partijtwisten in Gelre, waar hertog Reinald II tot 1343 een voorname bondgenoot tegen Munster was geweest. De verhouding met Munster bleef problematisch. Na een tijdelijke

toenadering in 1395, waarbij de families Van Kleef en Van Voorst-Keppel een voorname rol speelden, ging de heerlijkheid Ahaus in 1400 grotendeels verloren in de machtsstrijd tussen Kleef en Munster. In 1406 verkocht Johanna van Ahaus het restant.

De organisatie van de heerlijkheid Ahaus was tamelijk complex. Vanaf 1389 deelden de heren de opbrengst van de tolleren en accijnzen in het zogeheten Gerecht van het Stenen Kruis (de kerspels Wüllen, Wessum en Alstätte) met de burgers van Ahaus, wier status in 1391 door een stadsrecht werd bekrachtigd. De gruit bleef hiervan uitgezonderd. Tot het symbolische kapitaal van de heren behoorde naast jacht- en visserijrechten de zwanendrift. Bij het huwelijk van Johanna van Ahaus in 1393 getuigden herauten, pipers en trompettisten van de hoogadelijke staat die gevoerd werd. Het beheer van de heerlijkheid dreef tot het einde toe grotendeels op ministerialen. Hieruit recruteerden de heren niet alleen hun militaire officieren en adviseurs ('burchtmannen'), maar ook hun gerechtsambtenaren ('ambtmannen') en hun hofkape-laans, parochiepriesters en vicarissen. De aldus aan de heerlijkheid gebonden geestelijken dienden de heren tevens als kanseliers en rentmeesters. Zelfs de schepe-nen van het stadje Ahaus kwamen aanvankelijk uit deze kring

Is de geschiedenis van de heren van Ahaus nu als de mislukte vorming van een dynastie te beschouwen? In het licht van een recent door Manfred Groten geopend debat over de hoge middeleeuwse adel plaatst Tschüsckke hierbij enige vraagtekens. Wel relateert hij de teloorgang van de heerlijkheid in 1406 aan de betrekkelijk smalle economische basis ervan in vergelijking met naburige heerlijkheden zoals Steinfurt en Bentheim, die

veel beter hebben overleefd. Hoewel de omvang van de grondheerlijkheid Ahaus niet kon worden geanalyseerd, zijn er wel duidelijke punten van verschil. Naburige heren konden bijvoorbeeld de kring van hun heerschappij aanzienlijk uitbreiden door de voogdij van een of meer kloosters. Dit leverde hen niet alleen economisch en sociaal, maar ook symbolisch en politiek winst op. De achterstand bestond in feite al sinds 1278-1279, toen de vrije graventitel van Laer overging van Ahaus op Steinfurt. Hoewel de heren daarmee hun rijksonmiddellijke status verloren, zijn er veel meer factoren geweest die uiteindelijk tot hun ondergang hebben geleid. Soms was er gewoon domme pech in het spel. Bisschop Otto van Munster kon de heerlijkheid in 1406 vrijwel voor niets verwerven omdat hij de echtgenoot van Johanna van Ahaus in gijzeling hield. Juist doordat het kasteel Ahaus nog enige eeuwen lang, en vanaf 1690-1698 in grondig verbouwde vorm, als bisschop-pelijk buitenverblijf diende, ging de herinnering aan de oude zelfstandige heerlijkheid op den duur verloren. Net zoals Balzer heeft Tschüsckke het zich bij de keuze van zijn onderwerp niet gemakkelijk gemaakt. Dat zijn grondige studie de in de ondertitel beloofde bijdrage aan de Westfaalse (en ook Oost-nederlandse) adelsgeschiedenis levert, staat buiten kijf. De komende jaren zal duidelijk worden in hoeverre zijn werk het door Groten bepleite bredere debat over de hoge Europese adel in de Middeleeuwen zal kunnen inspireren – en waar nodig wellicht ook provoceren. Provocerend is in ieder geval het lijvige opstel van Hein Jongbloed in *Bijdragen en Mededelingen van het Genootschap Gelre*, dat ook in Tschüsckke's zeer volledige en actuele bibliografie is te vinden. Met het proefschrift van Balzer heeft

Jongbloeds betoog gemeen dat de elfde-eeuwse Godschalk van Zutphen erin wordt opgevoerd. Veel meer dan de suggestie dat Godschalks prefectuur niet in Zutphen maar mogelijk in Westfalen heeft gelegen, biedt hij echter niet. Zijn bijdrage doet nog het meest denken aan het werk van wijlen Albert Delahaye. Delahaye (1915-1987), onder meer archivist in Nijmegen, betoogde jarenlang dat Karel de Grote niet in die stad maar in Noyon (Frankrijk) zou hebben geresideerd, dat Bonifatius niet bij Dokkum maar bij Duinkerken is vermoord, en dat ook Dorestad in Frankrijk lag. Delahaye koesterde een absoluut wantrouwen tegen archeologen en zag in alle kritiek op zijn werk een complot – trekken die ook in dit opstel van Jongbloed (en de voorganger ervan in *Gelre* van 2005) zijn te bespeuren. Zijn terrein is alleen niet het vroegmiddeleeuwse maar het volmiddeleeuwse Nederland, in het bijzonder het graafschap Zutphen, en zijn tomeloze woede richt zich tegen de berichtgeving over de recent in Zutphen opgegraven ‘koningspalts’. Nu bestaat over de status van dit gebouw, dat in de elfde eeuw naast de kapittelkerk van Zutphen moet hebben gestaan, wel meer scepsis, onder meer verwoord door Anton Kos in het *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 5 (2002). Maar juist Kos moet het in Jongbloeds opstel uit 2005 ontgelden, want hij zou de bronnen over het voormalige Hamalandse gravenhuis (waarvan de graven van Zutphen op een of andere manier en voor een onduidelijk gedeelte rechtvolgers zijn) fout hebben gelezen. In Jongbloeds jongste opstel zijn archeoloog Michel Groothedde en oorkondenspecialist E.J. Harenberg aan de beurt. Alleen Groothedde maakt gebruik van de door de redactie geboden gelegenheid tot repliek.

In verhouding tot Jongbloeds verbale geweld en veelal onzuivere polemieek (stapelning van hypothesen, het aanhalen van auteur A tegen auteur B en even verderop van auteur B tegen auteur A) blijft Groothedde tamelijk mild. Jongbloed zit kennelijk ‘met het paltsgebouw en de kerk in zijn maag’ en werpt zich daarom geheel op de geschreven bronnen, waar Groothedde liever de stenen zou laten spreken. Alleen in Grootheddes verdediging van Harenberg tegen Jongbloeds aantijgingen klinkt verontwaardiging door, maar dat mag dan ook wel. Harenbergs lezing van de archivalia (zoals de befaamde Zutphense *falsa*, die hij in 2003 bezorgde en waarover hij in 2002 een mooie inleiding schreef in de jubileumbundel voor *Rijks Geschiedkundige Publicaties*) is echt veel gedegen en zuiverder dan die van Jongbloed. Jongbloed schijnt hiervan niet onder de indruk. Hij heeft op zijn internetforum alweer een tegenartikel aangekondigd. Overigens is de Nederlandstalige *Wikipedia* vriendelijk voor Jongbloed. Op de literatuurlijst bij het lemma ‘Hamaland’ (geraadpleegd op 20 augustus 2007) vond ik drie titels, alle van zijn hand. Of zou de auteur van dit lemma soms...?? De derde mediëvistische bijdrage aan deze 97^e jaargang van het respectabele jaarboek *Gelre* is bijzonder lezenswaardig. Johanna Maria van Winter, de peettante van de moderne Nederlandse adels-geschiedenis, laat in een elegante bijdrage over de afstamming van de heren van Bergh zien hoe een middeleeuwse genealogie met feiten en hypothesen kan worden onderbouwd. Haar aanpak wordt aanschouwelijk gemaakt in een even elegant als overzichtelijk schema. Bij Van Winter heerst geen oorlog maar harmonie tussen de bronnengenres die zij presenteert: van oorkonden en *Ortsgerüchte*

tot opgravingen en muntslag. Alles is met Ockhams klassieke *razor* ragfijn ontleed. Het levert goede *microhistory* op, die door Van Winter in korte verhalende *intermezzi* ook aantrekkelijk is verpakt. Twee genealogisch getinte proefschriften, waarvan het ene macrohistorische ambities verraaft en het ander naar *nanohistory* neigt, en twee jaarboekartikelen, het ene een *nanohistory* met een archeologisch naschrift, het andere een juweeltje van *microhistory*: de middeleeuwse adels-geschiedenis leeft in en om Nederland blijkbaar volop, en bovendien in een veelheid van genres.

Kees Kuiken

STIFTSADEL

Bastian Gillner, *Unkatholischer Stiftsadel. Konfession und Politik des Adels im Fürstbistum Paderborn 1555-1618*, Münster (Ardey-Verlag) 2006, 141 pp., geill., ISBN 978-3-87023-107-1

De auteur van deze gedegen studie bereidt aan de Universiteit van Münster een dissertatie voor over adellijke machtsuitoefening in het zuidelijk deel van het vorstbisdom Münster in de 16^e en 17^e eeuw. Hier behandelt hij een duidelijk verwant onderwerp en richt zich daarbij op het noordelijker gelegen vorstbisdom Paderborn. Het door hem behandelde tijdperk beslaat de jaren tussen de Rijksdag van Augsburg en het begin van de Dertigjarige Oorlog. Te Augsburg werd het principe *cuius regio, illius et religio* vastgelegd, maar werd ook in de, niet onomstreden, *Declaratio Ferdinanda* aan de adel in de geestelijke vorstendommen het recht toegekend, het protestant-

se geloof te belijden en de praktijk ervan op zijn grondgebied toe te staan. Zulks betekende een feitelijke beperking van het *reservatum ecclesiasticum*, dat de secularisatie van geestelijke vorstendommen verbood.

In het bisdom Paderborn zijn al vroeg leden van de regionale ridderschap tot het protestantisme overgegaan. Sympathisanten met de Nieuwe Leer vond men een tijdlang zelfs in het domkapittel. Dit hoogste kerkelijke en wereldlijke bestuursorgaan in het bisdom kon al vanaf 1341 nog uitsluitend adellijke kanunniken opnemen en werd daardoor feitelijk een monopolie van de 'Stiftsadel'. Onder de drie vorsten die achtereenvolgens tussen 1568 en 1585, de eerste als bisschop, de beide anderen als 'administrator' (dus zonder bisschopswijding) het bisdom bestuurden, hadden de aanhangers van het protestantisme min of meer de vrije hand op kerkpolitiek gebied, wat zich onder meer daarin manifesteerde dat zij de parochies onder hun patronaat lieten bedienen door protestants gezinde geestelijken. Dit is goed te begrijpen, aangezien noch bisschop Johann von Hoya, noch de administratoren Salentin von Isenburg en Heinrich von Sachsen-Lauenburg de tegenstelling tussen de confessies op de spits wilden drijven; de laatstgenoemde was trouwens zelf geprotonceerd protestants gezind. Toen deze stierf, was de keuze van zijn opvolger uiteraard de taak en het onvervreemdbaar recht van het domkapittel.

Daar hadden inmiddels belangrijke veranderingen plaats gevonden. De kerkpolitieke gang van zaken was er niet meer afhankelijk van de heterogene samenstelling uit "reformkatholischen, altgläubig-traditionellen, konfessionell unentschiedenen und protestantischen Domherren" (84). Op 13 juli 1580 had namelijk plaats